

ՆԱԻՐԻ ԲԱԼԱԲԵԿՅԱՆ

ՈՒՐԱՐՏԱԿԱՆ ՈՐՄՆԱՆԿԱՐՉԱԿԱՆ ԱՐՎԵՍՏԸ ՀԻՆ ԱՇԽԱՐՀԻ
ՄՇԱԿՈՒՅԹՈՒՄ

DOI: 10.24234/journalforarmenianstudies.v4i71.215

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Ուրարտական որմնանկարչական արվեստը կարևոր տեղ է զբաղեցնում հին աշխարհի մշակութային ժառանգության մեջ: Այն ձևավորվել և զարգացել է մ.թ.ա. 9-6-րդ դարերում Ուրարտու պետության տարածքում, որը զբաղեցնում էր Հայկական լեռնաշխարհի մեծ մասը՝ ներկայիս Հայաստանի Հանրապետության, Արևելյան Թուրքիայի (Արևմտյան Հայաստան), Իրանի Իսլամական Հանրապետության հյուսիսարևմտյան և Վրաստանի Հանրապետության հարավային շրջաններում:

Ուրարտական որմնանկարչական արվեստը հին աշխարհի մշակույթում առանձնանում է իր ինքնատիպությամբ, գեղարվեստական կատարողականությամբ, հասարակական լայն շերտերի ընդգրկմամբ և գաղափարական բովանդակությամբ: Այն ոչ միայն դեկորատիվ արվեստ էր, այլև պետական գաղափարախոսության, կրոնական պատկերացումների և մշակութային ինքնության արտահայտություն: Իրավամբ, հայ ժողովրդի մշակութային հարուստ ժառանգության մեջ ուրարտական որմնանկարչությունը թեև սկսել է ուսումնասիրվել տակավին նախորդ դարի կեսերից, և դեռ բացահայտումների և խոր ու համակողմանի ուսումնասիրման կարիք ունի, այնուամենայնիվ այսօր այն լայն ճանաչման ու գնահատանքի է արժանացել:

Ուրարտական նյութական մշակույթի բազմաթիվ օրինակներ (նմուշներ) դարձել են գիտական մեծաթիվ արժեքավոր հետազոտությունների առարկա, առաջացրել ու մինչև օրս էլ առաջացնում են հիացմունք, զարմանք, տեղի են տալիս քննարկումների, վերլուծությունների:

Բանալի բառեր և արտահայտություններ. որմնանկարչություն, մոնումենտալ արվեստ, գեղանկարչություն, ուրարտական արվեստ, գեղարվեստական մշակույթ, ճարտարապետական հարդարանք:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Հայաստանի Հանրապետության և նրա հարևան երկրների տարածքում սփռված պատմության և մշակույթի ուրարտական հուշարձանները մեր ժողովրդի անջնջելի հիշողություններն են, այն պատվանդանը, որի վրա են հիմնված նրա քաղաքական, բարոյական, հոգևոր և գեղագիտական ըմբռնումները: Դրանք հայ ժողովրդի կենսագրությունն են, նրա ինքնության ազդարարները, նրա հերոսական և ողբերգական պատմության լուռ վկաները, համաշխարհային մշակութային ժառանգության անքակտելի մասը, քաղաքակրթության զարգացման գործում նրա ներդրած ավանդի հավաստումը: Հայ ժողովրդի նյութական մշակույթի պատմության մեջ ուրարտական որմնանկարչության պահպանված պատառիկները անգնահատելի արժեքներ են: Եվ պատահական չէ, որ նման զլուխգործոցների պահպանությունը համարվում է պետական և հայագիտական մեծ ու ազգանվեր գործ:

Ուրարտական որմնանկարչությունը (որմ՝ պատ, որմնանկարչություն՝ պատերի նկարագարում)՝ Ուրարտական թագավորության ժամանակաշրջանից հայտնի արվեստի մի ճյուղ է, որը մեզ բացահայտվել է հիմնականում հնագիտական պեղումների արդյունքում հայտնաբերված փլված պատերի բեկորների, պատերի վրա պահպանված գունանյութերի հետքերի, կենցաղային և ծիսական նշանակության անոթների վրա արված պատկերների և որոշ գրավոր աղբյուրների միջոցով: Թեև Ուրարտուից պահպանված որմնանկարները համեմատաբար քիչ են, այնուամենայնիվ դրանք կարևոր պատկերացում են տալիս այդ ժամանակաշրջանի գեղարվեստական ճաշակի, եղած գաղափարական ընկալումների, դեկորատիվ-կիրառական նշանակություն ունեցող առարկաների մշակության մասին:

Ուրարտական որմնանկարչությունը հաճախ միահյուսված էր ճարտարապետության հետ և առավելաբար ընդգծում էր տվյալ շինության խորհրդանշական ազդեցությունը, պալատական սրահների վեհությունն ու հզորությունը, դրանց հանդիսավոր նշանակությունը: Այդպիսով, որմնանկարները ծառայում էին ոչ միայն զարդարանքի, գեղագիտական ընկալումները բավարարելու համար, այլև հանդիսամուսն էին որպես գաղափարական՝ ուժի, աստվածային պաշտպանության, թագավորական իշխանության հզորության ներկայացման ազդու գործիք:

Գեղանկարչության տեսակ համարվող որմնանկարչության հայկական մեզ հայտնի օրինակները պատկանում են հենց ուրարտական շրջանին: Դրանք մասնավորապես Կարմիր բլուրի (**Պիատրովսկի Բ., 1971**), Էրեբունի պալատի (մ.թ.ա. VII դ.) որմնանկարներն են (**Հովհաննիսյան Կ., 1973**), որոնք հայտնաբերվել են 1950 թվականին, ուր պատկերված են աստվածների երթը, որսի տեսարաններ և այլն: Հետագայում որմնանկարների բազմաթիվ բեկորներ են հայտնաբերվել հայկական հելլենիստական դարաշրջանի Արտաշատ քաղաքում և այլուր, սակայն հայկական որմնանկարչությունն առավել զարգացում է սպրել միջնադարյան Հայաստանում, որին կանդրադառնանք մեր հաջորդ հոդվածում:

ՄԵԹՈՂԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Թեմայի ուսումնասիրության ընթացքում կիրառվել է հին աշխարհի՝ մեր դեպքում Ուրարտական թագավորության շրջանի մոնումենտալ գեղանկարչության առաջացման սոցիալական, փիլիսոփայական, հոգեբանական, արվեստագիտական և մանկավարժական մեթոդաբանություն՝ կիրառվելով մի քանի մեթոդներ՝ քննական, վերլուծական, համադրական, ինտեգրատիվ:

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

Մ.թ.ա. 9-րդ դարի կեսերին Հայկական լեռնաշխարհի տարածքում ստեղծվեց մի պետություն, որին վիճակված էր դառնալ մ.թ.ա առաջին հազարամյակի առաջին կեսի հզորագույն տերություններից մեկը: Խոսքը Ուրարտուի կամ Վանի թագավորության մասին է, որի առաջացման (ձևավորման) առաջին

տեղեկությունները հիշատակվում են Ասորեստանի արքա Սալմանասար 3-ի թողած սեպագիր արձանագրություններում (**Առաքելյան Բ., 1988**)

Նախ և առաջ, հարկ ենք համարում ընդգծել, որ մինչև Ուրարտական պետության ստեղծումը Հայկական լեռնաշխարհի մեծ մասը ընդգրկված էր մեկ միասնական մշակութային դաշտի մեջ, որով պայմանավորված՝ պետականության ստեղծումը խորթ չէր տեղաբնակների համար: Պետականության և միակենտրոն ղեկավարման արդյունքում իրականացվում է սոցիալ-մշակութային մի շարք բարեփոխումներ՝ ստեղծվում է պետական ջրային համակարգ, միասնական և կենտրոնացված դիցարան, ուրույն ճարտարապետական ոճ և այլն: Այս գործընթացների համակարգում կարևոր էր այսպես կոչված խորհրդանշական իշխանության դերը (ըստ Պիեռ Բուրդյոի՝ խորհրդանշական իշխանության մասերն են կազմում լեզուն, ճարտարապետությունը, կերպարվեստը, որն էլ ավելի է խթանում ուրարտական պետության ձևավորմանն ու զարգացմանը): Այս իրողությունները մենք հարմար ենք գտնում քննարկել Ուրարտուի որմնանկարչական մշակույթին վերաբերող ուսումնասիրությունների համատեքստում:

Որմնանկարչությունը, որպես արվեստի ուրույն բնագավառ, ձևավորվել է Վանի թագավորությունում: Որմնանկարներ են հայտնի Կարմիր բլուր, Էրեբունի, Արմավիր և այլ հուշարձաններից: Նշված հնավայրերից հայտնաբերված որմնանկարները զգալի չափով փոխեցին մեր պատկերացումները ուրարտական հոյակերտ կառուցվածքների ներքին տարածությունների գեղարվեստական հարդարանքի մասին, ցույց տալով, որ որմնանկարչությունը, որպես գեղարվեստական ստեղծագործության բնագավառ, կանգնած է եղել շատ բարձր մակարդակի վրա:

Դեռևս 1930-ական թվականներից սկսված՝ ուղղորդված պեղումները ցույց տվեցին, որ ճարտարապետական որմնանկարները Ուրարտուում կազմել են ինչպես աշխարհիկ, այնպես էլ պաշտամունքային հոյակերտ շինությունների հարդարանքի անբաժանելի մասը: Դրա հիասքանչ արտահայտությունը եղան Էրեբունիի Խալդի

աստժո տաճարի պեղումների ընթացքում հայտնաբերված որմնանկարների բեկորները (Հովհաննիսյան Կ., 1973):

Ուրարտական որմնանկարների հորինվածքը միապլանային է՝ կազմված հաջորդական շարքերից, որոնք դասավորված են հորիզոնական շերտերով: Այդպիսի հորինվածքում կարելի է դիտել հեռանկարային կառուցվածքի ամենանախնական պատկերացումները: Այդ հորինվածքներում հեռապատկերի խորությունը որոշում է պատկերագարը որմնանկարի հորիզոնական շերտերի խիստ համաչափ ուղիղ, որը զարգանում է դեպի վեր՝ իբրև տարածական խորություն: Երբեմն որմնագարդերն իրենց հորինվածքով կազմավորվում են որոշակի երկրաչափական ձևով, ասենք սկավառակի վրա կամ ամփոփված շրջանակի մեջ: Այդ է պատճառը, որ չնայած երբեմնի ընդարձակ հորինվածքներից մեզ է հասել հաճախ որմնանկարների միայն աննշան պատառիկներ, այնուամենայնիվ հնարավոր է լինում վերականգնել նրանց սկզբնական տեսքը՝ հիմք ընդունելով բաղկացուցիչ տարրերի կրկնության իրողությունը: Որմնանկարների պաշտամունքային թեմաներում կարելի է տեսնել աստվածների թափոր, սրբազան կենդանիներ, կենաց ծառ, իսկ աշխարհիկ մոտիվներում՝ որսի տեսարաններ, անասնապահության ու երկրագործության պատկերներ այլն: Կերպարները աստվածություններին պատկերում են աջ ոտքը կենդանու մեջքին, ձախը՝ գլխին, կիսադեմով: Դրանք լավ մշակված են, սակայն, գլխագարդի և հագուստի մանրամասները՝ կտորի նախշերը, թիթեղյա վրականները և այլն:

Հաջողվել է բացահայտել նաև որմնանկարների կատարման եղանակը: Պարզվում է, որ որմնագարդերի նշագրումները շրջանակների կամ գծերի ձևով պատերի վրա նախապես կատարվել են քանոնով ու կարկինով, որից հետո գծագրված մակերեսներին կարմիր ներկով ներգծվել են նկարների ուրվագծերը, որոնք այնուհետև ծածկվել են զանազան գույներով: Որմնանկարներում նախշակադապարի կիրառություն չի նկատվում, ընդ որում, նկարները կատարված են միանգամայն անկաշկանդ, վստահ ձեռքով և նրբագեղ գծերով, որոնք վկայում են նկարիչների մեծ փորձի, հմտության և գծանկարչական վարպետության մասին: Եվ

Եթե այդ վարպետությունը միանգամայն համոզիչ կերպով դրսևորվում է աշխարհիկ թեմաներում (որսի տեսարան, անասնապահության ու երկրագործության պատկերներ) կամ նկարչի ստեղծագործական անհատականության մեջ, որն արտահայտվում է գծերի ու ծավալների յուրահատուկ մեկնաբանության նրբերանգներով, ապա պաշտամունքային որմնանկարներում նկարիչը դուրս չի գալիս հորինվածքների կատարման պաշտոնական և խիստ սահմանափակ եղանակների շրջանակներից: Բնորոշ է, որ զարդանկարների կամ մարդկային կերպարանքների գծագրման ժամանակ ուրարտական նկարիչները հետևել են համամասնական կառուցվածքների օրինակներին, որոնք կիրառվել են նաև ճարտարապետության մեջ: Մակայն Էրեբունիի որմնանկարները տարբերվում են մյուսներից ոչ միայն իրենց գծանկարչությամբ, այլև պայծառ գույների ներդաշնակությամբ: Սովորաբար հիմնաներկի վրա քսվում էին երկնագույն, կապույտ, կարմիր (տարբեր նրբերանգներով), կանաչ, դեղնակարմիր և սև գույների ներկեր: Ինչպես նկատվում է ներկապնակն այնքան էլ հարուստ չէր, սակայն պայծառ և հյութեղ գույների համադրությունը հիանալի տպավորություն էր գործում: Որմնանկարների երանգավորման հիմնական գույները կապույտն ու կարմիրն էին:

Որմնանկարներում, իբրև կանոն, գույների խառնում չի նկատվում: Նրանք երանգավորման տարբերությունը ստանում էին տվյալ գույների ուժեղացման միջոցով, հավանաբար ներկի կրկնակի շերտ քսելով: Որմնանկարների՝ մեզ հասած մնացորդները ցույց են տալիս, որ նրանք դարերի ընթացքում պահպանվել են կապույտ և սև գույնի ներկերի դիմացկունության շնորհիվ (Նկ. 1, 2):

Նկ.2

Նկ.1

Որմնանկարների համար կիրառվում էին ինչպես բնական, այնպես էլ արհեստական ներկեր: Էրեբունիում հայտնաբերված անոթներից մեկում գտնվել են մեծ քանակությամբ կապույտ ներկի բրիկետներ, իսկ Թոփրակ կալեում ներկերը եղել են փոշու տեսքով (**Пиотровский Б., 1944**):

Ներկեր պատրաստելու համար ուրարտացիները կիրառում էին այնպիսի եղանակներ, որոնք հայտնի էին Միջագետքում: Այսպես, սպիտակ ներկը նրանք ստանում էին գիպսից, սևը՝ ածխից, կարմիրը՝ հայկական հարթավայրերում տարածված որդան կարմիր միջատից և երկաթի օքսիդից, իսկ վառ կապույտ ստանալու համար օգտագործում էին երկնագույն քարը: Ներկեր պատրաստում էին նաև պղնձից, անագից, կապարից և այլ նյութերից:

Որմնանկարը կատարվում էր սպիտակ բարակ ձեփի վրա, որով ծածկվում էր հում աղյուսով շարված պատերի հարդի խառնուրդով հաստ ձեփածածկը:

Ուրարտական պետության տարբեր մասերում հայտնաբերված համանման որմնանկարների հորինվածքային լուծումների համեմատությունը ցույց է տալիս, որ նրանք ենթարկվել են ստեղծված ավանդների որոշակի կանոններին և ժամանակի ընթացքում այդ տարրերը օրինականացվել են: Ըստ որում նկարների հորինվածքային թեմաները պայմանավորված են եղել ոչ այնքան պատվիրատուի կամքով, որքան դարերով ստեղծված կանոններով, որոնք մշակվել են փորձնական, ստեղծագործական որոնումների ընթացքում (**Тирацян Г., 1988**):

Այս առումով որոշակի ընդհանրություն է նկատվում ուրարտական և ասորեստանյան որմնանկարների միջև, հատկապես զարդանկարային թեմաների, նրանց հորինվածքային կառուցվածքի, ինչպես նաև որոշ տարրերի մեկնաբանության մեջ: Եվ, չնայած նրան, որ ուրարտական որմնանկարները սերտորեն առնչվում են ասորեստանյան արվեստի հետ, այսուհանդերձ ուրարտական գեղանկարչությունն իր երկարատև զարգացման ընթացքում ձեռք է բերել միայն իրեն բնորոշ երանգավորում, որն անկրկնելի յուրահատկություն է հաղորդել այդ արվեստին: Ասորեստանյան արվեստի գեղագարդման հնարքները փոխ առնելով, ուրարտական նկարիչները զգալի չափով հարստացրել են դրանք, Հին Արևելքի արվեստի մեջ ներմուծելով իրենց սեփականը: Ասորեստանյան

այնպիսի կենտրոնների որմնախորշերը, ինչպիսիք էին՝ Դուր-Շարուկին, Նիմրուդը, Թիլ-Բորսիպը և ուրիշներ, ընդհանուր շատ տարբեր ունեն ուրարտական որմնանկարների հետ (աստիճանավոր աշտարակիկներ, վարդյակներ, նոնենիներ, խնձորենիներ, սրբազան ծառ՝ երկու կողմերին կանգնած աստվածներով, եզրագարդերի դրվագված հորինվածքներ, ճոխ զարդարված սկավառակներ և քառանկյունիներ՝ դեպի ներս ընկած կողմերով, որոնց մոտ տեղադրված են մարդկային գլուխներով թևավոր ցուլերի (Շեդու), ծնկաչոք առյուծների կամ ցուլերի պատկերներ) (Tiratsyan G., 2003): Թերևս սա է ուսումնասիրողներին դրդում պնդելու, որ ուրարտական մոնումենտալ գեղանկարչության ձևավորման պրոցեսը տեղի էր ունենեցել հին Ասորեստանի արվեստի հետ ունեցած փոխադարձ սերտ կապի ազդեցությամբ, որոնց համար, ամենայն հավանականությամբ, իբրև ավանդույթ է ծառայել դարերի խորքից եկող Շումերի մշակույթը, որի որմնանկարների հնագույն նմուշները հայտնաբերվել են Թել-Ուկայրի տաճարում:

Մեր այս հոդվածի քննարկման երկրորդ մասում անդրադարձ կկատարենք ուրարտական արվեստի նկատմամբ հետաքրքրությունների ձևավորմանը հանրակրթական դպրոցում, ուստի՝ դիտարկելով հանրակրթական դպրոցներում Ուրարտուի արվեստի դասավանդումը՝ հարկ ենք համարում կանգ առնել մի շարք գործոնների վրա՝

Ա) Հարկավոր է հաշվի առնել տարիքային առանձնահատկությունները և դասընթացը մատուցել ըստ համապատասխան տարիքային խմբի գիտելիքների, կարողությունների և հմտությունների՝ հարկ եղած դեպքում ցուցաբերելով թե՛ անհատական, թե՛ խմբային մոտեցում:

Բ) Կիրառել հնարավորինս տարբեր մեթոդներ, որոնք կնպաստեն դասավանդման գործընթացի ընկալմանն ու արդյունավետությանը: Այս առումով հատկապես կարևոր են դիտակտիկ նյութերի կիրառումը, արտադպրոցական դասաժամերը ուրարտական ժամանակաշրջանի հուշարձաններում անցկացնելը, ինչն ավելի կենդանի և անմիջական կդարձնի աշակենտների կապը ուրարտական արվեստին:

Մեր հետազոտական աշխատանքը էլ ավելի արդյունավետ դարձնելու համար հարկ ենք համարել տարբեր հետազոտությունների անցկացնել թե՛ հանրակրթական դպրոցներում (մասնավորապես ուսումնական պրակտիկայի ժամանակ), թե՛ ուրարտական ժամանակաշրջանին վերաբերող տարբեր հնավայրերում, և թե՛ թանգարաններում: Այս ամենի արդյունքում պարզվեց, որ աշակերտների համար չափազանց կարևոր նշանակություն ունեն դիտակտիկ նյութերի կիրառումը: Այդպիսիք կարող են հանդիսանալ ուրարտական արվեստին վերաբերող տարբեր նկարների ցուցադրումը (հատկապես սահիկաշարերի ցուցադրումներ), ինչը մեծապես նպաստում է աշակերտների տեսողական հիշողության զարգացմանը: Բարձր դասարաններում բավականին արդյունավետ և հետաքրքիր է 6 մասից բաղկացած «Հայոց պատմություն» ֆիլմաշարի Ուրարտուին վերաբերող հատվածը, որտեղ տարբեր տեխնոլոգիաների միջոցով փորձ է արվում ներկայացնել Վանի թագավորության ամբողջական պատմությունը, ինչն ուղեկցվում է տվյալ ժամանակաշրջանով զբաղվող լավագույն գիտնականներից մեկի՝ պ.գ.դ. պրոֆ. Ա.Փիլիպոսյանի մեկնաբանություններով: Եթե այս հանգամանքին ավելացնենք, որ ֆիլմի նկարահանումները իրականացվել են նաև Արևմտյան Հայաստանի տարածքում գտնվող մի շարք կարևոր ուրարտական հուշարձաններում, ապա վստահորեն կարելի է համարել, որ սա այս թեմայի դասավանդման ընթացքում լավագույն դիտակտիկ նյութերից մեկն է:

Դասընթացի ուսուցման համար պակաս նշանակություն չունեն արտադասարանային աշխատանքները: Դրանցից շարքում հատկապես կարևոր են այցելությունները թանգարաններ և պատմամշակութային հուշարձաններ: Այստեղ ևս մեծ ջրբաժան կա Երևանի և մարզերի աշակերտների միջև: Եթե առաջինները կարող են իրենց դասերը յուրացնելուց հետո այցելել Էրեբունի պատմահնագիտական արգելոց-թանգարան, Հայաստանի պատմության թանգարան, Երևանի պատմության թանգարան, ապա նույնը չենք կարող ասել մարզերում սովորող աշակերտների համար: Մեր հետազոտությունները ցույց են տվել, որ Երևանում գտնվող վերոհիշյալ հաստատությունները մարզերից այցելում են ոչ այդքան հաճախ (մեծամասամբ թանգարան մուտքի համար սահմանված

անվճար օրերին): Մյուս խնդիրն այն է, որ Երևան այցելած աշակերտները այս կամ այն հաստատությունում փորձում են լինել ոչ այդքան երկար ժամանակով, քանի որ փորձում են հնարավորինս շատ վայրերում լինել, որոնց զգալի մասը ժամանցային բնույթ են կրում:

Մեր կարծիքով, այս խնդիրը կարելի է լուծել մի քանի եղանակներով: Նախ և առաջ հարկ ենք համարում նշել, որ Հայաստանի Հանրապետության գրեթե ողջ տարածքում առկա են ուրարտական ժամանակաշրջանի հուշարձաններ և այս առումով շատ արդյունավետ կլինի այս կամ այն մարզի աշակերտներին կապել իրենց իսկ բնակավայրին մոտ գտնվող հուշարձանների հետ: Որպես օրինակ բերենք Արմավիրի մարզը: Այստեղ գտնվում են Հայաստանի ամենանշանավոր ուրարտական ամրոցներից երկուսը՝ Արգիշտիխինիլին և Արմավիրը: Քիչ հեռու է տեղակայված Մեծամորի նշանավոր հուշարձանը, որի ուրարտական շերտերը ևս ակնառու են: Այս առումով այս հուշարձաններին մոտ գտնվող դպրոցները կարող են կապվել և մի շարք միջոցառումներ իրականացնել այնտեղ: Դրանցից կարելի է առանձնացնել բացօթյա դասերը, պլանային աշխատանքները, ինչու չէ, նաև բնապահպանական և ճանաչողական միջոցառումները: Այս ամենը մեծապես կխթանի այն գաղափարի ամրապնդմանը, որ հենց աշակերտներն են տվյալ հուշարձանների պահպանները և նրանց հանրահռչակման ջատագովները: Կարծում ենք, սա կարող է արդյունավետ չափորոշիչ դառնալ:

Պրակտիկայով ձեռք բերված համոզմունքների հիման վրա, կարող ենք ասել, որ ցածր տարիքի աշակերտներին հետաքրքրում են հատկապես կիրառական արվեստի նմուշները՝ ծիսապաշտամունքային սյուժեով՝ դրվատված վահաններ և սաղավարտներ, տարբեր աստվածությունների արձանիկներ և այլն: Առանձնահատուկ տեղ են գրավում թանգարանի ցուցասրահում գտնվող որմնանկարները: Սա ևս մեկ միջոց է, որը, ըստ մեզ, կարող է հաջողություն գրանցել դպրոցականների շրջանում ուրարտական արվեստի կարևոր ճյուղերից մեկի՝ որմնանկարչության ճանաչմանն ու ընկալմանը դասընթացին:

Այս բնագավառում ևս մեկ ծրագիր, որի մասին կուզեի ակնարկ անել, դա «Պատանի հնագետ» դպրոցն է, որն արդեն լայն ճանաչում է գտել: Էրեբունի

պատմահնագիտական արգելոց-թանգարանում դպրոցականների հետ տարվող էքսկուրսիաներից և ծրագրերից պարզ դարձավ, որ աշակերտներից շատերը ցանկանում խորացնել և լրացուցիչ տեղեկություններ ստանալ պատմամշակութային հուշարձանների ժառանգության և հատկապես Ուրարտուի արվեստի և հնագիտության վերաբերյալ, լրացուցիչ գիտելիքներ ստանալ Ուրարտուի պատմության և արվեստի մասին, ինչպես կարելի է սովորել կարդալ ուրարտական սեպագիր արձանագրությունները և այլ հետաքրքիր հարցեր: Այս դպրոցի ստեղծումը հետապնդում է մի քանի նպատակ՝

Ա) Մեծացնել պատանիների շրջանում պատասխանատվությունը պատմամշակութային ժառանգության նկատմամբ:

Բ) Նրանց մեջ սերմանել այն գաղափարը, որ հենց իրենք են պատմամշակութային ժառանգության կրողը, պահպանողը և հանրահռչակողը:

Գ) Մեր սերմանել ուրարտագիտության ակնառու ոլորտների՝ հնագիտության, արվեստի և պատմության նկատմամբ:

Կարծում ենք, որ նմանատիպ դպրոցի մոդելի կիրառումը Հայաստանի Հանրապետության տարբեր մարզերում կարող է մեծապես նպաստել աշակերտների շրջանում սեր դեպի հուշարձաններ, արվեստ ու պատմություն:

Ամփոփելով առաջարկությունը՝ հարկ ենք համարում նշել, որ վերը հիշատակված մեթոդները, ծրագրերը և գաղափարները դեռևս բավական չեն հանրակրթական դպրոցներում Ուրարտուի արվեստի պատշաճ մատուցման համար: Մեր կարծիքով պետք է ստեղծել հատուկ հայեցակարգ, որտեղ ներառված կլինեն Ուրարտուի արվեստի դասավանդման մեթոդները: Սա շատ լուրջ և պատասխանատու գործընթաց է, որը կարելի է իրականացնել միայն տվյալ ժամանակաշրջանի բոլոր բնագավառների գիտակ մասնագետների ինչպես նաև հմուտ մեթոդիստների ներգրավմամբ:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Թեմայի ուսումնասիրության արդյունքում հանգեցինք հետևյալին.

Ա) Սեփական երկրի մշակույթի անաչառ համակողմանի և մատչելի ձևով մատուցելու գործոնը կարևոր նշանակություն կարող է ունենալ վերջիններիս հայագիտական աշխարհայացքի ձևավորման գործում:

Բ) Շատ կարևոր է երիտասարդ սերնդի ներկայացուցիչների լայն աշխարհայացքը, որը կնպաստի հայկական մշակույթի ներկայացմանը ամբողջական համամարդկային նվաճումների համատեքստում: Այս առումով Ուրարտուի մշակույթի հետ ծանոթացումը կրթօջախներում կարող է օգնել վերոնշյալ հարցադրման իրականացմանը:

Դիտարկելով սույն թեմայի դասավանդումը՝ հարկ ենք համարում կանգ առնել մի շարք գործոնների վրա՝

- Ուսանողներին դասընթացը մատուցել ըստ համապատասխանության՝ ելնելով կարողություններից և հմտություններից՝ հարկ եղած դեպքում ցուցաբերելով և՛ անհատական, և՛ խմբային մոտեցում:
- Հնարավորինս կիրառել տարաբնույթ մեթոդներ, որոնք կնպաստեն դասավանդման գործընթացի արդյունավետ ընկալմանը: Այս առումով հատկապես կարևոր են պրակտիկ նյութերի կիրառումը, արտադպրոցական զրույցներն ու զեկույցները ուրարտական ժամանակաշրջանի հուշարձանների մասին, ինչն ավելի կենդանի և անմիջական կդարձնի սովորողների կապը ուրարտական արվեստի հետ:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Պիատրովսկի Բ. (1971)**, Ուրարտական ճարտարապետություն, Հայ ժողովրդի պատմություն, հատ. I, Երևան, Ակադեմ. հրատ.:
2. **Հովհաննիսյան Կ. (1973)**, Էրեբունիի որմնանկարները, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱԱ Արվեստի ինստիտուտ:
3. **Առաքելյան Բ. (1988)**, Ուրարտու-Հայաստան, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱԱ, Պատմության ինստիտուտ:
4. **Пиотровский Б. (1944)**, История и культура Урарту, Ереван, [изд. АН АССР.](#)
5. **Тирацян Г. (1988)**, Культура древней Армении, Ереван, [Изд-во АН АрмССР.](#)

6. **Tiratsyan G. A. (2003)**, From Urartu to Armenia, Civilisations du Proche-Orient I, *Archelogia et Environment* 4, Neuchâtel.

REFERENCES

1. **Piotrovsky B. (1971)**, Owrartakan twartarapetowt'yown, Hay jhoghovrdi patmowt'yown /Urartian Architecture. **History of the Armenian People**/, Vol. I. Yerevan: Academy of Sciences of the Armenian SSR.
2. **Hovhannisyan K. (1973)**, E'rebownii ormnankarnery' /The Wall Paintings of Erebuni/, Yerevan, Institute of Art, Academy of Sciences of the Armenian SSR.
3. **Arakelyan B. (1988)**, Owrartow-Hayastan /Urartu–Armenia/, Yerevan, Academy of Sciences of the Armenian SSR.
4. **Piotrovsky B. (1944)**. Istoriya i kul'tura Urartu /The History and Culture of Urartu/, Yerevan, [изд. АН АССР.](#)
5. **Tiratsyan G. (1988)**, The Culture of Ancient Armenia, Yerevan, [Изд-во АН АрмССР.](#)
6. **Tiratsyan G. (2003)**. *From Urartu to Armenia. Civilisations du Proche-Orient*, I; *Archaeologia et Environment*, 4. Neuchâtel.

Nairi Balabekyan

Urartian fresco art in the culture of the Ancient World

Conclusion

Keywords and expressions: fresco, monumental art, painting, Urartian art, Art culture, architectural decor.

Urartian fresco art occupies an important place in the cultural heritage of the ancient world: It was formed and developed in the 9th-6th centuries BC on the territory of the state of Urartu, which occupied most of the Armenian Highlands in the territory of the modern Republic of Armenia, Eastern Turkey (Western Armenia), the North-West of the Islamic Republic of Iran and the southern regions of the Republic of Georgia.

Urartian fresco art in the culture of the Ancient World is distinguished by its originality, artistic execution, coverage of broad strata of society and ideological content. It was not only decorative art, but also an expression of state ideology, religious beliefs and cultural identity. By right, although Urartian fresco painting in the rich cultural heritage of the Armenian people began to be studied in the middle of the last century, it still needs to be discovered and studied in depth and comprehensively., nevertheless, today it has received wide recognition and high value.

Numerous samples of the Urartian material culture have become the subject of numerous valuable scientific studies, have caused and still cause admiration, surprise, give way to discussions and analysis.

Наири Балабекян

Урартское фресковое искусство в культуре древнего мира

Заключение

Ключевые слова и выражения: фреска, монументальное искусство, живопись, урартское искусство, художественная культура, архитектура.

Урартское фресковое искусство занимает важное место в культурном наследии древнего мира. Он сформировался и развивался в 9-6 веках до нашей эры на территории государства Урарту, которое занимало большую часть Армянского нагорья на территории современной Республики Армения, Восточной Турции (Западная Армения), Северо-Запада Исламской Республики Иран и южных регионов Республики Грузия.

Урартское фресковое искусство в культуре Древнего мира отличается оригинальностью, художественным исполнением, охватом широких слоев общества и идеологическим содержанием. Это было не только декоративно-прикладное искусство, но и выражение государственной идеологии, религиозных представлений и культурной самобытности. И правда, в богатом культурном наследии армянского народа урартская фреска, хотя и начала изучаться еще с середины прошлого века и

все еще нуждается в открытиях и глубоком и всестороннем изучении, тем не менее, сегодня она получила широкое признание и высокую оценку.

Многочисленные образцы (экспонаты) урартской материальной культуры стали предметом многочисленных ценных научных исследований, вызвали и до сих пор вызывают восхищение, удивление, вызывают дискуссии, анализы.

Նաիրի Բալաբեկյան – Խաչատուր Արսլյանի անվան ՀՊՄՀ Գեղարվեստական կրթության ֆակուլտետի Կերպարվեստի ամբիոնի հայցորդ: Գիտական հետաքրքրությունները՝ հայկական եկեղեցական որմնանկարչություն: Հեղինակել է մեկ հոդված: nairibalabekyan77@gmail.com

Наири Балабекян - Соискатель кафедры "Изобразительное искусство" факультета художественного образования АГПУ им. Хачатура Абовяна.

Научные интересы: армянская церковная фреска. Автор одной статьи. nairibalabekyan77@gmail.com

Nairi Balabekyan - Candidate for the Department of Fine Arts at the Faculty of Art Education of the ASPU after Khachatur Abovyan. Research interests: Armenian church fresco. The author of one article: nairibalabekyan77@gmail.com

Խմբագրություն է ուղարկվել 03.12.2025թ.

Հանձնարարվել է գրախոսության 17.12.2025թ.

Հրատարակման է ներկայացվել 14.01.2026թ.